

УДК 17.022.1

ББК 87.731.0

Віталій Надурак

**МОРАЛЬНА КРИЗА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ОСНОВНІ ПРИЧИНИ**

У статті проаналізовано основні причини кризи в системі моралі українського суспільства. Установлено, що такими причинами є порушення взаємодії між системою моралі та її фундаментальними керуючими факторами (біологічна природа людини, потреба співжиття), а також зміни, які відбулися з іншими керуючими факторами (культура, економічна сфера суспільного буття) і ще деякими чинниками.

Ключові слова: *система суспільної моралі, моральна криза, керуючі фактори, потреба співжиття, біологічна природа людини, культура, економічна сфера суспільного буття.*

У другій половині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Україна почала зазнавати глибоких системних трансформацій. У цей період різні сфери суспільного життя опинились у кризовому стані й почалися вагомні зміни. Система моралі українського суспільства також зазнала кризи, наслідки якої швидко відчували всі громадяни. В окремій публікації, яка готується до видання, ми детально аналізуємо емпіричні дані (результати соціологічних опитувань), які засвідчують, що моральна криза в українському суспільстві є не просто суб'єктивним, а й об'єктивним фактом. Тому метою нашої статті буде пояснення її причин.

Слід зазначити, що вітчизняні науковці вже досить давно досліджують моральну кризу українського суспільства. Присвячені цьому, зокрема, праці відомих соціологів – Є. Головахи, І. Паніної, В. Хмелька. Моральну кризу також вивчали такі українські філософи, як Т. Аболіна, В. Ларіонова, В. Малахов, М. Рогожа та ін. Вагомий внесок у дослідження загальних причин моральної кризи зробили З. Бауман, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Ф. Фукуяма та ін.

Ми ж застосуємо синергетичний підхід до вивчення суспільної моралі, розроблений і втілений нами в серії публікацій [напр., 1; 2; 3]. Однією з основних у цьому підході є ідея відкритості системи суспільної моралі до впливу зовнішнього середовища. Ті його складові, які мають найбільший вплив на мораль, називаються керуючими факторами. Можна виділити дві основні групи керуючих факторів: до першої належать ті, які мають соціальне походження, а до другої з біологічним походженням. До групи соціальних керуючих факторів відносимо потребу співжиття (тобто необхідність людей у співіснуванні з метою виживання, яка стимулює виникнення норм, що уможливають співжиття); культуру та релігію (хоча остання є частиною культури, проте стосовно моралі є окремим керуючим фактором, тому що здатна впливати на неї осібно, незалежно від певного типу культури); економічну сферу суспільного буття. До біологічної групи належать природна схильність до певних форм моральної поведінки та механізми, які роблять її можливою, як-от, емпатія.

На нашу думку, причиною кризи в системі моралі українського суспільства було порушення взаємодії між окремими керуючими факторами та суспільною мораллю, а також зміни, які відбулися з іншими керуючими факторами та деякими чинниками оточуючого відносно моралі середовища.

Найбільш фундаментальними керуючими факторами, які постійно спонукають людину до моральної поведінки, є вищезгадані складові її біологічної природи та потреба співжиття. Тобто, з одного боку, мораль присутня в нашій природі й ми часто з готовністю проявляємо її стосовно свого оточення, оскільки така реакція для нас є природною. З іншого боку, сама суть соціальної взаємодії спонукає людей до виконан-

ня певних норм, адже без цього неможливе співіснування з іншими, тому життя в суспільстві приводить до того, що основна маса людей виконуватиме певні базові моральні вимоги. Разом із тим, різні потрясіння можуть розлагодити реакцію людини на ці фактори. На першому етапі соціальних трансформацій, який тривав в Україні у 90-ті рр. ХХ ст., суспільство почувалося дезорієнтованим від шоківих змін у різних сферах життя, тому і його реакція на дію таких керуючих факторів була послаблена. Унаслідок цього виконання навіть базових моральних норм для людини часто ставало проблематичним. Це було першою вагомою причиною моральної кризи. Заради справедливості треба зазначити, що така ситуація, як правило, не може тривати дуже довго, адже життя в середовищі зниженої нормативності боляче переживається людиною, а тому вона, з часом, більш охоче відгукуватиметься на дію цих чинників, які стимулюють її до базових моральних дій. В Україні цей ефект теж мав місце, і саме він забезпечив стабілізацію системи моралі. Проте це тема окремої статті.

Наступним вагомим чинником хаотизації системи моралі українського суспільства була трансформація такого керуючого фактора, як економічна сфера суспільного життя. Розвиток ринкової економіки докорінним чином вплинув на різні сфери суспільного життя, зокрема, й на суспільну мораль. Цей вплив був неоднорідним і спричинив комплекс змін. Насамперед відзначимо, що виникла ціла сфера людських взаємин, для якої раніше майже не існувало моральної регуляції. Тому поява ринку в перший період супроводжувалася рядом негативних явищ, як-то: шахрайство, фінансові махінації, здирництво тощо. Певний час галузь приватного підприємництва асоціювалася у населення з відверто аморальними діями. Проте, з часом, стали помітними тенденції до зростання впорядкованості. Поступово з'являється підприємницька етика, яка у свій специфічний спосіб регулює сферу нових економічних відносин. Причому, з огляду на малу ефективність виконавчих структур, корупційність судової системи, моральний фактор часто виявляється провідним у регуляції підприємницької сфери. Відомо, що особиста порядність суб'єкта економічних відносин в українських реаліях часто важить набагато більше, аніж сотні сторінок різноманітних юридично бездоганно оформлених договорів.

Різде зубожіння населення в 90-х рр. ХХ ст. теж доклалося до хаотизації суспільної моралі, оскільки його наслідком було зростання кількості вчинків, які суперечать навіть фундаментальним етичним нормам. В історії можна знайти чимало доказів того, що значний дефіцит ресурсів у суспільстві часто породжує "мораль" боротьби за виживання. Відбувається розбалансування між макро- та мікрорівнями моралі, тобто індивіди у своїх учинках починають менше орієнтуватися на етичні вимоги, а їхня поведінка все більше визначається іншими факторами, які сприяють особистому виживанню в найближчій перспективі. Тому бідність і спричиняє зростання нетерпимості, жорстокості, зниження рівня довіри.

Останні дослідження дають змогу пролити світло на сам механізм, який призводить до того, що глибокі суспільні трансформації послаблюють дію навіть тих задатків до моралі, які закладені в біологічній природі людини, а також пояснюють, як до цього процесу причетна бідність. Щоб висвітлити це питання, звернемося до досліджень, які були проведені американським вченим Полом Заком (Paul Zak) [7]. Його робота – це свідчення того, виявили, що у функціонуванні людської моралі особливо важливу роль відіграє нейроактивний гормон окситоцин. Експерименти показали, що збільшення його кількості в організмі приводить до зростання кооперативної поведінки, підвищує в людини інтерес до благополуччя інших, рівень довіри та щедрість. Саме тому Пол Зак вважає, що окситоцин є "найближчим кандидатом на роль механізму для емпатії" [7, с.222]. Інший дослідник, який працює в цій галузі, Жан Десети (Jean Decety), також зазначає, що у ссавців окситоцин є важливим для регуляції емпатійної реакції [5, с.37],

тому він вважає його “критично важливим для просоціальної поведінки” [5, с.38]. Виходячи з вищевикладених досліджень, можна стверджувати, що окситоцин відіграє одну з ключових ролей у формуванні в людини моральних почуттів, на яких, у свою чергу, базуються моральні судження.

Робота Пола Зака засвідчила, що існує кілька чинників, які знижують рівень окситоцину в організмі. Одним із них є високий рівень стресу: “... гормон окситоцин є частиною нашого адаптивного відгуку на зміни в зовнішньому середовищі. Оточення, яке спричиняє високий рівень стресу, зменшує вироблення окситоцину, а те середовище, яке є безпечним і виявляє соціальну підтримку, сприяє довірі й піднімає рівень окситоцину” [7, с.223]. Мабуть, бідність, тобто дефіцит ресурсів, необхідних для життя, може бути названа фактором, що спричиняє високий рівень стресу, оскільки вона ставить під сумнів фізичне виживання людини. Значна кількість громадян України в період пострадянських трансформацій опинилася за межею бідності. Відповідно до згаданих досліджень, можна припустити, що це призводило до зменшення рівня окситоцину і, як наслідок, негативно позначилося на моральних зв'язках у суспільстві, адже “... високий рівень стресу зменшує вироблення окситоцину й повертає людину до виживання в даний момент, а не до емпатії чи допомоги іншим” [7, с.225]. Аналогічним чином, розпад звичних відносин, які були сформовані в радянський період, вагоме зниження гарантованого рівня захисту від держави, зростання злочинності, невпевненість у майбутньому також сприяли зростанню стресового навантаження на громадян України й таким чином розлагоджували реакцію на закладені в людській природі моральні стимули, а також, дезорієнтуючи, не давали змоги адекватно реагувати на потребу налагоджувати стосунки.

Зростання хаотичних процесів у системі суспільної моралі України також спричинене змінами такого її керуючого фактора, як культура. Можна виділити кілька напрямів цих змін, одним із яких є трансформації, викликані активним поширенням в Україні західної культури. Цілком очевидно, що значна частина цінностей, які домінували в культурі радянської України, а також традиційних національних цінностей, які подекуди продовжували зберігатись, попри трансформації радянських часів, відрізнялися від цінностей культур, сформованих у країнах західного світу. Коли ж вітчизняна культура почала приймати в себе нові елементи західної культури, то це, у свою чергу, вплинуло на систему суспільної моралі, яка почала трансформувати під їхнім впливом, що супроводжувалося зростанням у ній хаотичних процесів. Кожна культура ґрунтується на системі моральних орієнтирів відповідної спільноти і, проникаючи в інше суспільство, вона транслює в нього ту мораль, яка знаходиться в її основі.

Звичайно, західні країни не є однорідними у своїх ціннісно-моральних орієнтаціях. Вони складаються з різних спільнот, які слідує часто досить відмінним моральним орієнтирам. Проте ті зразки західної культури, що транслюються в нашу країну (як, зрештою, і в інші країни) мають достатньо чітко означені моральні засади, які зосереджені навколо ідей індивідуалізму, свободи, гедонізму й т. п. Тому розглянемо нижче основні зміни, спричинені впливом західної культури на мораль українського суспільства.

По-перше, ця культура принесла нове бачення статевої поведінки людини, формуючи нову статево мораль, яка за своїми основними ознаками стала значно ліберальнішою, порівнюючи з попередніми етапами української історії.

По-друге, зразки західної культури, які транслюються в українському суспільстві, несуть із собою ідею гедонізму. Традиційні культури здебільшого передбачають самообмеження власних тілесних потягів. У сучасній західній культурі таке самообмеження поступово стало неактуальним, адже та мораль, на якій вона ґрунтується, не містить його як важливого елемента своєї структури (причиною цього є послаблення

впливу релігії, а також стимулювання ринковою економікою зростання апетитів споживачів). Отже, саме таку мораль, позбавлену ідеї самообмеження й просякнута ідеєю гедонізму, транслює в українське суспільство західна культура. Звичайно, це певною мірою впливає на суспільну мораль українців, посилюючи в ній гедоністичні мотиви. Хоча й можна припустити, що стримувальним фактором для гедонізму є досить високий рівень релігійності українського населення (за даними Центру імені Разумкова 2013 року 67% населення визнало себе релігійними людьми [4, с.23]), а релігія, як відомо, традиційно несе ідею самообмеження. Тому й значення цієї чесноти в нашій державі має бути дещо більшим у порівнянні, наприклад, із більшістю спільнот Західної Європи, у яких рівень релігійності нижчий. До того ж, східна християнська традиція, яка в основному поширена в Україні, завжди акцентувала значну увагу на протистоянні “голосу плоті”. Цілком можливо, що й цей факт відіграє певну роль в актуальності ідеї самообмеження в суспільній моралі нашого суспільства (хоча й поступ гедонізму все ж буде відчутним).

По-третє, західна культура містить як основоположні ідеї індивідуалізму та особистої свободи. Проте в радянській культурі пануючим був колективізм, який пропонував норми поведінки, які суттєво відрізнялися від індивідуалістичних стандартів західних суспільств. Зокрема, важливе місце в ній посідали норми, що підтримували служіння колективу, жертвування особистими інтересами заради суспільних (аж до покладання власного життя, – ідея, що широко розвивалася радянським ідеологічним дискурсом). Відтоді як в Україні суттєво зріс вплив західної культури, такі погляди почали знецінюватись, що привело до вагомих трансформацій у суспільній моралі, яка поступово стає все більш індивідуалістичною.

Оцінюючи вплив західної культури на мораль українського суспільства, необхідно врахувати ще один важливий аспект. У синергетиці відомо, що певна частка хаосу завжди присутня в складній відкритій системі, зокрема в суспільній моралі. Різні системи моралі відрізняються мірою наявного в них хаосу [3]. У західних суспільствах, які вже давно проникнуті ідеєю індивідуалізму, рівень хаосу в системі моралі є вищим, у порівнянні з іншими, більш традиційними суспільствами, адже індивід у них має значно більше можливості вибору в етичних питаннях. Ці спільноти вже встигли адаптуватися до такого стану, що став для них нормою. Проте для системи моралі українського суспільства, що й так зазнала останнім часом значних трансформацій, вплив культури, що відображає мораль з високою мірою хаосу, став додатковим фактором хаотизації її структури. До речі, цей приклад ілюструє, чому неліберальні суспільства часто чинять значний спротив західній культурі. Вона для них є дестабілізуючим чинником, адже несе в собі мораль, яка допускає значно більший ступінь свободи, аніж це притаманно їх моральним системам, і посилює, таким чином, у них хаотичні процеси.

Зростання хаосу в суспільній моралі українського суспільства було зумовлене не тільки описаними змінами її керуючих факторів. Змінилися також інші чинники оточуючого середовища, які цьому сприяли. Пол Зак, вивчивши біологічні засади моралі, урешті задався питанням: якщо наша природа в такий потужний спосіб підтримує моральну поведінку (окситоцин, емпатія і т. п.), то чому ж тоді має місце порушення моральних норм? Відповідаючи на нього, він стверджує, що дія нашого “морального компаса” обумовлена середовищем, у якому ми знаходимося. Як соціальні істоти, ми пристосовуємося до свого оточення, а отже, і наш “моральний компас” теж повинен пристосовуватися, щоб не втратити свою ефективність. Порушення моральних норм трапляється, коли є досить сильні мотиви для того, щоб шахраювати, обманювати, красти й особливо тоді, коли відомо, що подібні порушення допускають інші (такий вплив чинить і високий рівень стресу, про який уже згадувалося вище. – *В.Н.*) [7, с.226].

Щоб ілюструвати написане, Пол Зак наводить приклад однієї з найбільших американських компаній – Енрон, яка збанкрутувала 2001 року, після чого з'ясувалося, що її працівники систематично підробляли фінансову звітність і, таким чином, цілеспрямовано ошукували тисячі своїх співробітників, клієнтів та інвесторів. Досліджуючи причини цього шахрайства, П. Зак звертає увагу на те, що керівництво компанії проводило політику, якою налаштовувала працівників один проти одного. Наприклад, одна з таких практик передбачала, що 10% працівників, показники яких, за результатами контролю, що здійснювався двічі на рік, виявлялися найнижчими, звільнялися. Стрес, породжений такою “боротьбою за виживання”, часто примушував людей “робити цифри” будь-якою ціною.

Цей приклад демонструє, яким чином середовище, у якому існує людина, здатне підштовхнути її до порушення норм моралі, і яку роль в цьому процесі відіграє влада. Остання бере активну участь у формуванні соціального середовища й може створити умови, за яких люди частіше вдаватимуться до аморальних учинків, або ж, навпаки, більше намагатимуться їх уникати. У прикладі з *Енроном*, гадаємо, найважливішим фактором, який стимулював порушення, був не високий рівень стресу (хоча й він у частини працівників, очевидно, мав місце, проте сьогодні встановити це доволі важко). Важливішою є та “соціальна конструкція”, у якій доводилося діяти його працівникам. Ця конструкція, тобто система стосунків і взаємодій, ставила людину в ситуацію, у якій бажання або ж необхідність порушувати норми виявлялися надто високими. Тобто була створена система, яка заохочувала йти на порушення. Коли ж інші члени групи починають допускати такі порушення, то людині піти на них стає значно легше. Як показали нещодавно проведені дослідження, якщо ми відчуваємо себе пов'язаними з певною людиною (причому, навіть зовсім незначним чином), то спрацьовує психологічний механізм, який веде до того, що ми можемо чинити більш морально, якщо ця людина діє морально, чи навпаки, чинити недобре, якщо ця людина діяла неетично, і менше за-суджувати її поведінку [6]. Отже, у випадку з *Енроном*, порушення норм одними людьми тягнуло за собою порушення іншими, що врешті призвело до значного поширення описаних відхилень.

Схоже на те, що подібна ситуація склалась і в нашому суспільстві, коли дії чи бездіяльність влади створювали протягом тривалого періоду систему, яка активно стимулювала громадян до порушення певних моральних норм. Наприклад, виплачуючи малу заробітну плату працівникам бюджетної сфери (зокрема педагогам і медикам), держава створює умови для корупції, оскільки, опиняючись у ситуації, коли заробленого не вистачає для мінімального забезпечення власної життєдіяльності, багато працівників цих галузей вдаватимуться до різноманітних поборів, тому що без них їх виживання нерідко стає проблематичним (щоб зрозуміти, що це не перебільшення, варто пригадати мізерні заробітки працівників бюджетної сфери у 90-х рр. ХХ ст., які, окрім того виплачувалися зі значними затримками). Аналогічним чином, наділяючи чиновника великими повноваженнями й малою заробітною платою, держава підштовхує його до різноманітних зловживань. Або ж, обкладаючи підприємців непомірно високими податками, вона стимулює їх до приховування прибутків (що є, по суті, обманом), адже без цього ведення бізнесу стає неможливим. Подібних прикладів в Україні можна знайти чимало. Тому не випадково, що за даними опитування Європейського соціального дослідження (European Social Survey (ESS)) 2004 року (у наступних дослідженнях це питання не ставилося) з тезою “якщо ви хочете заробляти гроші, то не можете завжди діяти чесно” тією чи іншою мірою погодилося 75,6% опитаних українців. Водночас середній показник по всіх країнах, що взяли участь у дослідженні, – 54,8% (ці дані перебувають у відкритому доступі на сайті <http://www.europeansocialsurvey.org/>).

Пол Зак наголошує, що мораль, для того, щоб закріпитись у ролі норми, потребує практикування. До цього слід додати, що аморальність теж формується через практику. Одноразове порушення певної норми, звичайно ж, не веде до постійного повторення відповідної дії. Проте кількаразове порушення може привести до формування звички. Вищеописане практикування значною частиною громадян України дій, які, по суті, є аморальними, веде до формування такої звички. Більше того, аморальний учинок починає сприйматись як менш неприйнятний, оскільки людина має схильність виправдовувати у власних очах свої дії. І тому, навіть коли доходи медика, педагога, чиновника стають достатніми для того, щоб вести гідне життя, багато з них і надалі вдаватиметься до подібних дій, оскільки в них сформувалася звичка й сприйняття такої дії як цілком прийнятної. Таким чином, фактично створивши відповідні умови, держава привчила своїх громадян до неетичної поведінки. Її виправлення потребує складної “соціальної терапії”.

Необхідно зазначити, що подібні умови почали створюватися ще за радянських часів, коли, будучи рівними у своїй бідності, громадяни вважали абсолютно нормальним красти із місця своєї праці (колгосп, завод, фабрика і т. п.). Під час вибору робочого місця перспектива щось привласнити була далеко не останнім критерієм. Для деяких категорій населення (колгоспники) крадіжка нерідко була питанням особистого виживання (такі умови створювали мізерна заробітна плата та невелике особисте господарство). Таким чином, населення постійно практикувалось у крадіжках, які поступово змінили свій статус і перестали вважатись абсолютно аморальним явищем. Роки незалежності не сформували належної поваги до власності. Більше того, крадіжки з держбюджету зробили багатьох посадових осіб багатими людьми. Отож не дивно, що в Україні, за даними ESS за 2010 рік, 7,9% населення вважало, що немає нічого поганого в тому, щоб “купувати щось, що, скоріше за все, могло бути вкраденим”. Цей показник демонструє ставлення громадян до привласнення чужого майна і він у нашій країні є найвищим з-поміж усіх опитаних країн (середні дані – 2,5%). Також досить велика кількість громадян нашої держави вважає, що це “лишень трохи погано” – 13,8 %.

Ще одним фактором, який посилює хаотичні процеси в суспільній моралі, є те, що в нашій державі існує велика розбіжність між стандартами життя, яких дотримується одна частина громадян, і можливостями інших. Справа в тому, що деякі громадяни сьогодні можуть жити за високими або ж навіть непомірно високими стандартами життя. Проте коли інша частина населення, доходи якої близькі до середніх або й нижчі (а до цієї категорії потрапляє основна маса наших співвітчизників) починають орієнтуватися на такі стандарти (які, до речі, ще й активно пропагуються через ЗМІ), то це створює умови для порушень, адже законним шляхом здобути їх у більшості випадків неможливо. У такому разі створюється ситуація, подібна до тієї, яку Роберт Мертон називає головною причиною аномії – цілі, які ставить суспільство перед людиною, не можуть бути досягнуті в дозволений спосіб, унаслідок чого вона вдається до порушення загальноприйнятих норм.

Важливим фактором хаотизації системи моралі українського суспільства була поява сфер, для яких раніше не існувало нормативного контролю – крім вільного ринку, про який ми вже говорили, це ще й політика, у якій переможці визначаються на конкурентній основі. Ці сфери певний час перебували “поза зоною” звичної для демократичних країн нормативної регуляції, тому й можна спостерігати вчинки суб’єктів даних сфер, які вважаються абсолютно неприйнятними для країн із розвинутою демократією та ринковою економікою. Має минути певний час, доки набудуть належної ваги норми, які б їх регулювали. До речі, той факт, що представники цих сфер і передовсім, політики є в основному публічними людьми, а їхня поведінка, завдяки ЗМІ, стає відомою широкому загалу, створює додатковий деморалізуючий ефект для насе-

лення – у нього формується уявлення про вагомий моральний занепад суспільства з огляду на те, що люди, яких прийнято вважати суспільною елітою, демонструють поведінку, що не відповідає необхідним етичним вимогам.

Таким чином, викладений у нашій статті матеріал дає змогу дійти висновку, що головними причинами кризи в системі моралі українського суспільства стали порушення взаємодії між нею та її фундаментальними керуючими факторами (біологічна природа людини, потреба співжиття), а також зміни, які відбулися з іншими керуючими факторами (культура, економічна сфера суспільного буття) і деякими чинниками оточуючого щодо моралі середовища. Попри те, що кризові явища в моралі українського суспільства не зникли, усе ж є всі підстави вважати, що вже тривалий час відбувається стабілізація її структури. Це питання, безперечно, буде предметом наших подальших досліджень.

1. Надурак В. Керуючі параметри системи моралі / Віталій Надурак // Практична філософія. – К., 2008. – № 4. – С. 21–29.
2. Надурак В. Структура моралі: синергетичний підхід / Віталій Надурак // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 52 (спецвипуск). – С. 341–347.
3. Надурак В. Хаос у системі моралі: синергетичний підхід / Віталій Надурак // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 53 (10). – С. 207–211.
4. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин : інформаційні матеріали до Круглого столу на тему [“Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і церкви чи до кризи взаємин?”] (Київ, 22 квіт. 2013 р.). – К., 2013. – 76 с.
5. Decety J. The neuroevolution of empathy / Jean Decety // Annals of the New York academy of sciences. Issue: Social Neuroscience: Gene, Environment, Brain, Body. – Vol. 1231. – 2011. – P. 35–45.
6. Gino F. Vicarious Dishonesty: When Psychological Closeness Creates Distance from One's Moral Compass / F. Gino, A. Galinsky // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 2012. – № 1. – P. 15–26.
7. Zak P. Moral markets / Paul J. Zak // Journal of Economic Behavior & Organization. – 2011. – Vol. 77. – P. 212–233.

The main causes of the crisis in the system of morality of Ukrainian society are analyzed in the article. Established, that such reasons are: violation of the interaction between the system of morality and its fundamental controlling factors (human biological nature, the need for co-existence), as well as changes that have occurred with other controlling factors (culture, economic sphere of social life) and other environmental factors of social morality.

Keywords: *system of social morality, moral crisis, controlling factors, the need for co-existence, human biological nature, culture, economic sphere of social life.*

УДК 17: 37.034

ББК 87.77

Ольга Радченко

ЗМІНА СВІТОГЛЯДНИХ НАСТАНОВ ЯК ШЛЯХ НОРМАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН

Знецінення людини та спільноти є передумовою й причиною насилля. Маніпуляційні та симуляційні настанови вигідні насильнику й нав'язуються жертві. Світоглядні настанови на цінність людини, спільноти, життя формують цілісну сильну особистість, структуру, здатну утверджувати власне буття. Настанови на нормальне життя формуються як системна суспільна стратегія.

Ключові слова: *світоглядна настанова, сучасні українські соціальні взаємини, маніпуляція, симулякр, цінність людини і спільноти.*

Сучасне українське суспільство перебуває на шляху світоглядних змін. Відбувається трансформація світорозуміння й світовідчуття: себе, суспільства, їх взаємодії. Утверджуваний століттями комплекс української меншовартості ставиться під сумнів. Давні парадигми насилля як правоти сили, архетипи тотожності влади й істини, ідеа-